

Krystian Stacherski*

Zniesienie wyroku sądu podkomorskiego w wyniku postępowania o zły przewód prawa Dekret Trybunału Koronnego z 1601 roku

Streszczenie

W artykule poddano analizie dekret Trybunału Koronnego zapadły na sesji piotrkowskiej 7 stycznia 1601 r., na skutek wniesienia nadzwyczajnego środka zaskarżenia zwanego *male obtentum*. Ze względu na stwierdzone naruszenia prawa procesowego Trybunał zniósł wówczas wyrok zaoczny sieradzkiego sądu podkomorskiego. W księdze tego sądu zachowało się rozgraniczenie unieważnione odnalezionym orzeczeniem trybunalskim. Pozwala to na wysunięcie wstępnych wniosków w przedmiocie praktyki sądowej, której poznanie jest współcześnie niemożliwe ze względu na zniszczenie akt Trybunału Koronnego w czasie drugiej wojny światowej. Autor przedstawił przebieg postępowania przed Trybunałem oraz omówił wpływ niektórych przepisów regulujących postępowania w sprawach znaków granicznych na orzeczone kary.

Słowa kluczowe: Trybunał Koronny, *male obtentum*, proces graniczny, sąd podkomorski

Setting aside the judgment of the chamberlain court through the *male obtentum* procedure Crown Tribunal's decree from 1601

Abstract

The article analyzes the decree of the Crown Tribunal issued during the session in Piotrków on January 7, 1601, as a result of filing an extraordinary appeal known as *male obtentum*. Due to identified violations of procedural law, the Tribunal annulled the default judgment of the Sieradz border court. In the records of this court, there is a demarcation invalidated by the found Tribunal's judgment. This allows for preliminary conclusions regarding judicial practice, the full understanding of which is currently impossible due to the destruction of tribunal records during the Second World War. The author presented the course of proceedings before the Tribunal and discussed the influence of certain regulations governing proceedings in border sign cases on the imposed penalties.

Keywords: Crown Tribunal, *male obtentum*, border proceedings, border court

* Student V roku prawa, Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji, e-mail: krystian.stacherski@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3977-8608>

I

Wiele zagadnień ziemskiego prawa procesowego nie doczekało się nadal wyczerpującego opracowania, a obecna wiedza na ten temat pochodzi przede wszystkim z prac poświęconych staropolskim pisarzom-prawnikom i ich twórczości¹ oraz opracowań obejmujących całe prawo sądowe². Wobec niemal całkowitego zniszczenia akt Trybunału Koronnego, szlacheckiego sądu najwyższego, praktyka korzystania z nadzwyczajnych środków odwoławczych pozostaje nieznana³. Warto wśród nich zwrócić uwagę na środek zwany *male obtentum* (dosł. źle uzyskany wyrok) stosowany przede wszystkim w postępowaniu egzekucyjnym przeciwko wyrokom wydawanym w procesie zaocznym (*in contumaciam*)⁴.

Według staropolskiego prawnika Stanisława Łochowskiego prawo do zgłoszenia *male obtentum* przysługiwało stronom także w procesie granicznym, gdyby kwestionowały poprawność wyroku sądu ziemskiego⁵. Nie wiadomo natomiast, czy pozwanemu przysługiwało prawo do skorzystania z *male obtentum*, jeśli jako nieobecny przegrał proces w sądzie podkomorskim i podważał prawidłowość przeprowadzonego rozgraniczenia⁶.

Ważnej wskazówki, iż takie sprawy trafiały przed Trybunał Koronny dostarcza dopisek umieszczony między wyrokami w jednej z sieradzkich ksiąg podkomorskich. Można się z niego dowiedzieć, że zapisany wyżej wyrok sądu podkomorskiego został zniesiony dekretem trybunalskim z 7 stycznia 1601 r.⁷ W zespole rodzinno-majątkowym przechowywanym w Archiwum Państwowym w Łodzi szczęśliwie zachowało się wspomniane orzeczenie Trybunału⁸. Podjęto się jego szczegółowej analizy, mającej na celu porównanie znoszenia wyroków wydawanych w postępowaniu egzekucyjnym oraz znoszenia

1 W ramach serii „Dawni Polscy Pisarze Prawnicy” wydano: Z. Zdrójkowski, *Teodor Ostrowski, 1750–1802: pisarz dawnego polskiego prawa sądowego (proces, prawa prywatne i karne): jego projekty reformy prawa karnego w Polsce oraz ich związek z europejskim ruchem humanitarnym*, Warszawa 1956 (t. I); L. Pauli, *Jan Nixdorff 1625–1697. Pisarz prawa procesowego*, Warszawa 1957 (t. II); K. Bukowska, *Tomasz Drezner, polski romanista XVII wieku i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*, Warszawa 1960 (t. III). Ponadto: I. Malinowska, *Mikołaj Zalasowski. Polski prawnik XVII stulecia na tle ówczesnej nauki prawa*, Kraków 1960 oraz Z. Kolankowski, *Zapomniany prawnik XVI wieku. Jan Łączyński i jego „Kompendium Sądów Króla Jegomości”: studium z dziejów polskiej literatury prawniczej*, Toruń 1960. Należy ubolewać, że nie zdołano przygotować podobnej pracy poświęconej Teodorowi Zawackiemu (Zawadzkiemu), prawdopodobnie najwybitniejszemu polskiemu prawnikowi I poł. XVII w.

2 Przy ograniczeniu się do najważniejszych na czoło wysuwają się: O. Balzer, *Przewód sądowy polski w zarysie (wykład uniwersytecki)*, wyd. Wojciech Hejnosz, Lwów 1935; J. Rafacz, *Dawny proces polski*, Warszawa 1925 oraz S. Kutrzeba, *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie. I. Prawo karne. II. Postępek sądowy*, wyd. 2, Lwów–Warszawa–Kraków 1927. Należy wspomnieć także prace: A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013. Wartościowa pozostaje także: Z. Zdrójkowski, *Proces ziemski*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom II. Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, wyd. 2, Warszawa 1966, s. 380–411.

3 W Archiwum Państwowym w Lublinie wśród akt luźnych nieprzekazanych do Archiwum Głównego Akt Dawnych znajduje się kilka zniszczonych ksiąg dekretów trybunalskich oraz szczątki takich ksiąg, zob. M. Stankowa, *Ocalałe fragmenty akt Trybunału Koronnego Lubelskiego w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie*, „Archeion” 1964, t. 40, s. 126.

4 Z. Zdrójkowski, *Proces ziemski...*, s. 402.

5 S. Łochowski, *Processus iudicialis Regni Poloniae*, Kraków 1641, s. 22.

6 Podstawowym źródłem jego poznania pozostaje nadal praca S. Łaguny, uzupełniona przez C. Kunderewicza na podstawie dzieł staropolskich pisarzy-prawników S. Łochowskiego i M. Paciorkowskiego, zob. S. Łaguna, *O prawie granicznym polskim*, [w:] *Pisma Stosława Łaguny*, wyd. J. Bieliński, Warszawa 1915, s. 53–128; C. Kunderewicz, *Dzieła Stanisława Łochowskiego i Marcina Paciorkowskiego o polskim procesie granicznym*, Warszawa 1956.

7 *Sed eedem granities <in anno 160 primo sabbato post Trium Regum> sunt per decretum Iudicii Ordinarii Generalis Tribunalis Regni sublatae et per hoc idem officium dissipatae, de quo latius rellatio ministerialis in Actis Castrensibus Petricoviensibus obloquit*, Archiwum Głównie Akt Dawnych, Acta succamerarialia Siradiensia nec non Piotrcoviensia, Schadcoviensia et Radomscensia (dalej: SS) 7, k. 5v.

8 Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Archiwum Potockich i Ostrowskich z Maluszyna (dalej: APOM), sygn. I.70, s. 24–27. Na wartość zgromadzonych tam materiałów zwrócił uwagę Krzysztof Goźdz-Roszkowski, zob. K. Goźdz-Roszkowski, *Źródła rękopiśmienne do historii ziemskiego prawa sądowego Polski przedrozbiorowej w Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica” 1993, t. 56, s. 149–160. <https://doi.org/10.18778/0208-6069.56.08>

rozgraniczeń przeprowadzanych przez sąd podkomorski. Postępowanie przed tym sądem miało bowiem charakter *quasi*-egzekucyjny. Zauważył to już Jan Sierakowski, stwierdzając, że urzędy grodzkie i sądy podkomorskie zajmowały się egzekucją rzeczy osądzonej⁹.

II

Prawo do powołania się na zarzut „złego przewodu prawa” przysługiwało stronie na każdym etapie postępowania. Gdyby został uwzględniony, sąd znosił błędnie wydany wyrok i przystępował do merytorycznego rozpoznania sprawy¹⁰. Korzystano z niego najczęściej w postępowaniu egzekucyjnym wobec wyroków sądu ziemskiego na terminie orzeczenia banicji (*ad bannendum*) przed sądem grodzkim¹¹. Było to przedostatnie stadium tego postępowania, poprzedzające już tylko przymusową egzekucję wyroku, prowadzoną przez starostę z pomocą okolicznej szlachty¹².

Należy wyjaśnić, że w prawie ziemskim wyróżniano dwie postaci banicji. Banicją w powszechnym rozumieniu tego terminu była banicja wieczna (*bannitio perpetua*), zwana także większą, stosowana w sprawach karnych, która powodowała wygnanie, utratę praw obywatelskich oraz konfiskatę dóbr¹³. Natomiast banicja prosta (*bannitio simplex*) lub mniejsza, orzekana była jedynie w postępowaniu egzekucyjnym i po upływie dwunastu tygodni powodowała utratę zdolności sądowej (*locus standi*), umożliwiając tym samym egzekucję przymusową¹⁴.

Stosowanie *male obtentum* regulowała konstytucja „O relaksacji i zniesieniu banicji” z 1588 r. W sytuacji gdy sąd grodzki odrzucił *male obtentum* i orzekł banicję, strona miała prawo wniesienia odwołania do Trybunału Koronnego¹⁵. Takie rozwiązanie stanowiło przełamanie generalnej zasady niedopuszczalności odwołania w postępowaniu egzekucyjnym¹⁶. Banita mógł również zwrócić się do kancelarii królewskiej z prośbą o wystawienie tzw. sublewacji (*sublevatio*), która na określony czas przywracała jego zdolność sądową, aby mógł działać celem zniesienia ciężącego na nim wyroku¹⁷. Gdy banicja została orzeczona zaocznie mógł on także pozwać starostę oraz przeciwnika procesowego przed Trybunał Koronny, który znosił wyrok w razie złożenia odpowiedniej przysięgi¹⁸. Wspomniana konstytucja dopuszczała także możliwość zawieszenia banicji na czas rozstrzygnięcia konkretnej sprawy, jeżeli strona zgłosiła zarzut braku zdolności sądowej przeciwnika¹⁹.

9 *Iudicia succamerarii ut et capitanealis officii, cum utraque sint rei iudicatae exequatoria*, S. Kutrzeba, *Układ systematyczny prawa polskiego z r. 1554*, wydał Bolesław Ulanowski, „Archiwum Komisji Prawniczej”, t. 6, Kraków 1897–1926, s. 131.

10 A. Moniuszko, *Mazowieckie sądy ziemskie...*, s. 291.

11 K. Górski, *Jurysdykcja karna sądu i urzędu grodzkiego krakowskiego w latach 1585–1620*, rozprawa doktorska na WPIA UJ, Kraków 2021, s. 624.

12 O. Balzer, *Przewód sądowy polski...*, s. 261–262; J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 214–215.

13 S. Kutrzeba, *Układ systematyczny...*, s. 40.

14 J. Rafacz, *Dawny proces...*, s. 87; K. Górski, *Jurysdykcja karna...*, s. 364–365; O. Balzer, *Przewód sądowy polski...*, s. 260–261.

15 „A iż też sprawy i akcyje ludzkie zwykli iure victi rozmaitemi sposobami trudnić, przeto opatrujemy, że na każdej instancji, etiam bannitionis in ipso puncto, będzie iure victus powinien inferować male obtentum, nie czyniąc o to osobnej akcyi. A w takiej mierze ma być wolna appellacya na trybunał”. *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. II [1550–1609], vol. 2 [1587–1609], wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008, s. 71.

16 K. Górski, *Jurysdykcja karna...*, s. 599, 623; *Item, ab executione rei iudicatae neminem appellare convenit, nisi in uno casu, si executor sententiae modum executionis excesserit, Puncta in iudiciis terrestribus et castrensibus observanda a. 1544 conscripta*, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. VII, z. 2, wyd. M. Bobrzyński, Kraków 1882, s. 216.

17 K. Górski, *Jurysdykcja karna...*, s. 626; Z. Zdrójkowski, *Teodor Ostrowski...*, s. 402.

18 „A jeśli by in contumaciam na tym bannicya otrzymana była, tedy za pozwaniem starosty onego i strony przeciwnej, przez bannita na trybunał, może taką bannicyą znieść swoim iuramentem, choćby sublacyi iure victus nie miał”, VC t. II, vol. 2, s. 71.

19 „Także gdzieby komu w którymkolwiek prawie bannicya in contumaciam otrzymana była, tedy zaraz super ignorantiam illius bannitionis przysięgszy ma mieć locus standi in illo iudicio, a potym onę bannicyą obyczajem wyższej opisany z siebie złożyć”, VC t. II, vol. 2, s. 71.

III

Prawdopodobnie *male obtentum* można było zgłosić także na każdym etapie procesu granicznego, który składał się z dwóch zasadniczych stadiów. Pierwsze toczyło się przed sądem ziemskim (*processus originalis*), a jego celem było wydanie wyroku odesłania sprawy i stron do podkomorzego (*remissio ad campum*) stanowiącego swoiste upoważnienie sądu podkomorskiego do rozstrzygnięcia sprawy. W przypadku odesłania prostego (*remissio simplex*) sąd ziemski pozostawiał decyzję o przyznaniu bliższości do złożenia przysięgi dowodowej (*actoratus*) sądowi podkomorskiemu²⁰. W przypadku gdyby strona pozwana nie pojawiła na terminie zawitym w sądzie ziemskim, powództwo przysądzano powodowi, a następnie wraz z powództwem (*lucro actoratus*) odsyłano do podkomorzego jako organu egzekucyjnego²¹. Pozwany, który mimo wydanego wyroku zaocznego stawił się przed sądem podkomorskim, nie mógł zgłaszać zarzutów i przedstawiać dowodów, a jego rola sprowadzała się do biernego uczestnictwa w rozgraniczeniu. Kończyło się ono przysięgą na ostatnim kopcu granicznym, składaną przez stronę przypuszczoną do dowodu razem z sześcioma szlacheckimi współprzysiężnikami²².

Zgodnie z opinią S. Łochowskiego pozwany miał możliwość zniesienia wyroku zaocznego przysądżającego powództwo powodowi w sądzie ziemskim. Mógł tego dokonać, powołując się na nieświadomość procesową (*ignorantia processus*) albo udowadniając, że wydanie wyroku nastąpiło z naruszeniem prawa. Od postanowienia sądu podkomorskiego o przyjęciu lub odrzuceniu *male obtentum* na podstawie wspomnianej konstytucji z 1588 r. można było odwołać się do Trybunału Koronnego²³. Marcin Paciorkowski dodał, że podkomorzy, uwzględniając zarzut, powinien odstąpić od rozgraniczenia i odesłać sprawę do Trybunału lub sądu ziemskiego, który wydał wadliwy wyrok²⁴. Wynika z tego, że sąd podkomorski nie mógł znieść wyroku sądu ziemskiego, a jedynie odstąpić od jego wykonania²⁵. We wzorze dekretu podkomorskiego z dzieła S. Łochowskiego przedstawiona została sytuacja, gdy podkomorzy uwalnia od sprawy pozwaną boczną, ponieważ posiadała ona dobra tytułem oprawy posagu²⁶. Do kategorii pozwanych bocznych (*citati collateraliter*) należeli właściciele dóbr, których granice poza miejscem zejścia kilku majątków (*contiguitas*) nie były przedmiotem postępowania. Nie wiadomo, czy sąd podkomorski mógł wydać wyrok uwalniający (*evasio*) w stosunku do głównego pozwanego i jakie byłyby jego skutki.

20 S. Łaguna, *O prawie granicznym...*, s. 95; C. Kunderewicz, *Dzieła Stanisława Łochowskiego i Marcina Paciorkowskiego...*, s. 12–13, 27.

21 J. Rafacz, *Postępowanie egzekucyjne w województwie ruskiem w XV wieku*, [w:] *Pamiętnik Czwartego Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, sekcja IV, Poznań 1925, s. 2. W. Uruszczak nazwał powództwo w procesie granicznym „prawem do rozgraniczenia”, zob. W. Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego. 966–1795*, wyd. 4, Warszawa 2021, s. 319.

22 *In quo quidem termino campestri non licebit citato aliquas controversias facere coram succamerario vel eius officio super actoriatu, quem iam in iudicio terrestri amisit, sed actor ducet officium iuxta suam voluntatem et suam conscientiam, facietque granicies, scopulos sipando et alia signa metalia faciendo, non obstante quavis contradictione citati nec quibusvis documentis litteratoriis vel signis evidentioribus, si quae protunc ostenderit. Quibus finitis circa finalem et acialem scopulum iurabit actor cum sex testibus sibi in genere similibus super vera et iusta limitatione, ita videlicet, quod nihil terrae et haereditatis citato ademit et ab eo alienavit, Volumina Constitutionum, t. I [1493–1549], vol. 1 [1493–1526], wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996, s. 398.*

23 S. Łochowski, *Processus iudiciarius...*, s. 22; C. Kunderewicz, sugerując się zapewne odpowiednim fragmentem dzieła M. Paciorkowskiego, nieco zmodyfikował oryginalny wywód S. Łochowskiego, zob. C. Kunderewicz, *Dzieła Stanisława Łochowskiego i Marcina Paciorkowskiego...*, s. 15; por. z S. Łochowski, *Processus iudiciarius...*, s. 107–117.

24 M. Paciorkowski, *Regula processus granicialis campestris Regni Poloniae*, Częstochowa 1776, s. 3; S. Łaguna, *O prawie granicznym...*, s. 96.

25 Nakaz znoszenia wyroku przez sąd, który go wydał lub przez Trybunał Koronny wprowadzała dopiero konstytucja sejmowa z 1616 r., zob. *Volumina Constitutionum*, t. III [1611–1640], vol. 1 [1611–1626], wyd. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, Warszawa 2010, s. 201.

26 S. Łochowski, *Processus iudiciarius...*, s. 115.

IV

Wspomniany dekret Trybunału Koronnego z 7 stycznia 1601 r. zapadł w sprawie między powodami Aleksandrem Koniecpolskim, starostą wieluńskim i żarnowieckim, małoletnimi Andrzejem, Mikołajem, Adamem i Zygmuntem Koniecpolskimi, dziedzicami wsi Luborcza a pozwanymi Janem Zapolskim, komornikiem granicznym powiatu radomskiego, i Nikodemem Radoszownickim, jednym z wielu współdziedziców dóbr Ulesie. Przed Trybunałem stanęli obaj pozwani oraz Aleksander Koniecpolski w imieniu wszystkich powodów. Termin sądowy, jaki przypadł stronom, pochodził z dwóch oddzielnych pozwów (*citationibus seorsis*), które rozpoznano łącznie²⁷.

Powodowie oskarżyli komornika Jana Zapolskiego o to, iż własną powagą (*privata auctoritate*), bezprawnie (*illegitime*), niewłaściwie (*indebite*) oraz ze szkodą dla nieruchomości (*praeiudicando fundi*) usypał kopce graniczne między należącą do Koniecpolskich wsią Luborcza oraz Ulesiem, należącym w części do Radoszownickiego, w miejscu, gdzie niegdyś istniała wieś Kalenice. Uważając się za poszkodowanych zażądali od niego kary pieniężnej (*taxa*) w wysokości dwudziestu tysięcy grzywien oraz tyle samo z tytułu odniesionej szkody (*damnum*) względnie takiej sumy, która zostanie uznana za odpowiednią (*vel ut ius docebit*)²⁸. Ponadto domagali się, aby rozgraniczenie (*granicies*) przeprowadzone przez sąd podkomorski oraz całe postępowanie przed tym sądem zostały zniesione, a znaki graniczne zniszczone. Z kolei od Nikodema Radoszownickiego, określonego jako strona przystępująca (*pars adherens*), zażądano jedynie, aby był obecny, gdy Trybunał unieważni rozgraniczenie przeprowadzone pod nieobecność pozostałych współwłaścicieli Ulesia²⁹.

W fazie akcesoryjnej zgłoszono zarzut niewłaściwego oznaczenia strony pozwanej. Trybunał odrzucił go, ponieważ powodowie słusznie skierowali pozew przeciwko Nikodemowi Radoszownickiemu, jeśli tylko on złożył przysięgę na ostatnim kopcu granicznym³⁰. Następnie uznał zasadność powództwa ze względu na dostrzeżone naruszenia prawa procesowego w postępowaniu przed sądem podkomorskim. Trybunał ustalił bowiem, że po śmierci jednego z pozwanych bocznych sprawa nie została wznowiona poprzez wystosowanie odpowiedniego przypozwu (*adcitatio*). Zaszła zatem nieważność terminu (*terminus nullus*) stanowiąca samodzielną podstawę do wniesienia *male obtentum*³¹. Ponadto pozwany przystępujący w miejscach, gdzie zachodzi styczność kilku dóbr, nie wezwał ich właścicieli do wystąpienia przed sądem (*acclamatio*) oraz nie przedstawił im swojego roszczenia (*propositio*)³². Powyższe ustalenia mogą budzić zdziwienie, gdyż stoją w oczywistej sprzeczności z treścią wyroku wpisanego do księgi podkomorskiej. Zgodnie z przedstawionym tam przebiegiem postępowania powód przy pomocy woźnego wezwał wszystkich pozwanych głównych i bocznych, a następnie pod ich nieobecność wygłosił propozycje³³. Żaden z pozwanych nie stawił się przed sądem podkomorskim, chociaż z uwagi na późną porę rozgraniczenie odroczone

27 APŁ, APOM, I.70, s. 24.

28 Tamże.

29 Tamże, s. 24–25.

30 *Quoniam actores eum citaverunt a quo iniuriam sibi factam esse praetendunt, nam ipsemet solus Radoszowniczki totum actum granicierum prosequitus est et ipsemet iuramentum praestitit, absentibus aliis comparticibus, idcirco actores competenter citasse solum Radoszowniczki adinvenit, illique procedere demandavit*, APŁ, APOM, I.70, s. 25.

31 T. Zawadzki, *Processus iudiciarius Regni Poloniae*, Kraków 1612, k. H4.

32 *Tum quod ipse Radoszowniczki in illis locis, ubi contiguitas aliarum hereditatum concurrat, haeredes illarum villarum non acclamavit nec, ut ius commune docet, contra eos processit*, APŁ, APOM, I.70, s. 25.

33 SS 7, k. 7v–2 pozew przeciwko dziedzicom Ulesia jako pozwany boczny, k. 2–2v ten sam pozew w nieco innym brzmieniu, k. 2v–3 pozew przeciwko Koniecpolskim jako dziedzicom Luborczy i pozwany głównym.

na następny dzień³⁴. Wreszcie Radoszownicki miał zostać wadliwie przypuszczony do dowodu, ponieważ wykonał przysięgę pod nieobecność pozostałych współwłaścicieli, a nie wykazał, że urzędowo (*officiose*) domagał się od nich jej złożenia³⁵.

V

Ze względu na przedstawione wyżej uchybienia Trybunał skasował wyrok sądu podkomorskiego przypuszczający pozwanego do dowodu oraz całe postępowanie toczone przed tym sądem, które należało przeprowadzić od początku³⁶. Nakazał także, aby Radoszownicki wspólnie z komornikiem w terminie ośmiu tygodni i pod karą czterestu grzywien rozsypali kopce wzniesione w wyniku przeprowadzonego nieprawidłowo rozgraniczenia³⁷.

Takie rozstrzygnięcie wprowadza element odpowiedzialności komornika, ponieważ nakłada na niego obowiązek usunięcia skutków wadliwie wydanego wyroku. Można sądzić, że ponosił on także pewną odpowiedzialność przed podkomorzym. Dowodzi tego wyrok sądu królewskiego z 1515 r. zapadły w sprawie Macieja Krzyżanowskiego wicepodkomorzego poznańskiego oskarżonego o bezprawne wzniesienie trzydziestu siedmiu kopców granicznych. Strony zostały odesłane do podkomorzego, aby ten wymierzył sprawiedliwość swojemu zastępcy³⁸.

Trybunał orzekł również w przedmiocie kar, czego nie regulowało prawo stanowione. Nikodem Radoszownicki miał bowiem zapłacić stronie przeciwnej oraz sądowi trzy grzywny za każdy kopiec narożny oraz po wiardunku (*ferto*) od każdego kopca ściennego.

Powyższe postanowienia wyroku wskazują na odpowiednie stosowanie art. 67 *Formula processus*, który zawierał zwięzłą regulację postępowania o zniesienie znaków granicznych wykonanych bez udziału podkomorzego lub urzędu podkomorskiego (*inofficiose*)³⁹. Rozgraniczenie będące przedmiotem analizowanej sprawy zostało przeprowadzone na skutek wygranego procesu, nie zaś samowolnie i zuchwale (*suapte sponte et temere*), dlatego nie mieści się w pełni w hipotezie powołanego przepisu. Co więcej, kary za kopce zostały orzeczone na rzecz strony powodowej i sądu, a nie jedynie strony przeciwnej (*parti contra se agentis*). Ich wysokość nie uległa jednak zmianie, ponieważ wiardunek równał się

34 SS 7, k. 4v. W dekrete znajduje się także oświadczenie Radoszownickiego, który stwierdził, że nie zna przyczyny nieobecności pozostałych współwłaścicieli. Komornik graniczny Jan Zapolski tłumaczył swoją decyzję o dalszym postępowaniu w sprawie posiadaniem przez nich jedynie niewielkiej części wsi, zob. SS 7, k. 3.

35 *Ad extremum ex quo in ultimo scopulo aciali solus tantummodo ipse Radoszowniczki iuramentum praestitit in absentia aliorum coheredum, nec id docet, quod eos coheredes ad id faciendum officiose requisiverit*, APŁ, APOM, I.70, s. 25. Warto zauważyć, że w wyroku sądu podkomorskiego zostali wymienieni wszyscy szlachcice składający przysięgę wspólnie z Nikodemem Radoszownickim, zob. SS 7, k. 5. Przypadek ten należy uznać za zupełnie wyjątkowy, gdyż zwykle złożeniu przysięgi poświęcono zaledwie krótką wzmiankę, bez wspomnianiu o rocie czy przydaniu woźnego do tej czynności. Wreszcie do samej przysięgi dochodziło niezwykle rzadko, gdyż zazwyczaj pozwani świadomi swojego położenia zwalniali powoda z obowiązku jej złożenia, por. inne przysięgi w tej samej księdze: k. 17v, 19, 24v, 35, 42v, 44v, 52, 53, 55v, 72.

36 *Idcirco iudicium praesens ordinarium generale Tribunalis Regni Petricoviensis sublato et cassato lucro et toto processu in campo nulliter prosequuto et obtento causam eandem ad remissiones illas in iudicio terrestri obtentae restituit*, APŁ, APOM, I.70, s. 25.

37 APŁ, APOM, I.70, s. 26.

38 *Decreta in iudiciis regalibus tempore Sigismundi I. regis Poloniae a. 1507–1531 Cracoviae celebratis lata ex actis originalibus in archivo regni Galiciae Cracoviensis asservatis*, wyd. M. Bobrzyński, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. VI, Kraków 1880, s. 90.

39 *Et si quis in solo alieno, sive in haereditate aliena, sine succamerario et eius officio signa granicialia suapte sponte et temere erexerit et fecerit, talis etiam pari modo a quolibet scopulo aciali tres marcas, et ab aliis per sex schotos, prout supra, succumbet ad solvendum. [...] Et similiter contra talem procedetur in octo septimanis, prout et contra violentum destructorem granicierum, ut supra descriptum*, VC t. I, vol. 1, s. 399.

sześciu skojcom⁴⁰. Z kolei orzeczona pod warunkiem kara czternastu grzywien miała przypaść jedynie powodowi, a nie powodowi i sądowi⁴¹.

Nie można także wykluczyć, że podkomorzy oraz zastępujący go komornik tracili prawo do wynagrodzenia za niszczenie znaków granicznych w przypadku zniesienia wydanego przez nich wyroku przez Trybunał Koronny. Konstytucja z 1496 r. przewidywała jedynie opłatę za rozgraniczenie⁴², lecz podkomorzy miał wówczas udział w karach orzekanych przez sąd ziemski w sprawach znaków granicznych, jeśli zostały one wcześniej przez niego wykonane⁴³. Jak już wspomniano, Trybunał nakazał Nikodemowi Radoszownickiemu, jako współodpowiedzialnemu za naruszenie prawa, aby rozsypał kopce razem z komornikiem. Zgodnie art. 66 *Formula processus* powód miał natomiast obowiązek na własny koszt (*sumptibus suis*) sprowadzić podkomorzego lub jego komornika i przywrócić zniszczone znaki graniczne⁴⁴. Nie jest jasne, czego mogły dotyczyć wydatki przegranego, niemniej ze względu na podobieństwo do powoływanego już art. 67 obowiązek sprowadzenia urzędu podkomorskiego dotyczył zapewne także znoszenia znaków granicznych. Do pozasądowych kosztów obciążających przegranego należy zapewne zaliczyć koszty wynikające z konieczności ugoszczenia komornika i przybyłej szlachty, która była świadkiem rozsypywania kopców.

Nie bez znaczenia pozostaje zapewne pominięcie przez Trybunał roszczenia o karę pieniężną i odszkodowanie w znacznej wysokości. Być może było ono niedopuszczalne przy *male obtentum* i należało się go domagać po zniesieniu rozgraniczenia przed sądem ziemskim. Kwestia ta wymagać będzie rozstrzygnięcia. Nie ma również mowy o przysiędze powodów, którą nakazywał przepis w przypadku znoszenia banicji. Można przypuszczać, że Trybunał nie żądał jej składania, ponieważ znoszono wyrok zaoczny, który nie był banicją.

VI

Z analizy przedstawionego dekretu Trybunału Koronnego wynika, że w sprawach o zniesienie wyroku sądu podkomorskiego i postępowania przed tym sądem na podstawie *male obtentum* stosowano odpowiednio przepisy wspomianej konstytucji z 1588 r. Miejsce starosty, który orzekł banicję pod nieobecność pozwanego, zajmuje podkomorzy lub komornik graniczny orzekający o dopuszczeniu do przysięgi dowodowej na miejscu sporu. Natomiast rozstrzygnięcie Trybunału w przedmiocie kar oraz kopców granicznych stanowi dowód odpowiedniego stosowania przepisów *Formula processus* odnoszących się do postępowań w sprawach znaków granicznych. Wszystkie zauważone odrębności są jednak przejawem praktyki, która musiała się zmieniać wraz z wpływem czasu. Należy mieć nadzieję, że w przyszłości powstaną obszerne prace wykorzystujące potencjał, jaki skrywają pozostałości spuścizny orzecznictwa Trybunału Koronnego znajdujące się w bogatych zespołach akt rodzinno-majątkowych.

40 J.A. Szwagrzyk, *Pieniądz na ziemiach polskich X-XX w.*, Wrocław 1990, s. 58.

41 *Qua praemissa et omnia facere et exequi dedebunt tam ipse camerarius quam et ipse solus Radoszowniczki* [wyróżnienie K.S.], *tam in toto, quam in parte sub poena quatuordecim marcarum, qua iam extunc in defectu praemissorum satisfactionis decernitur et parti actoreae super ipsis citatis* [wyróżnienie K.S.] *et bonorum ipsorum adiudicatur*, APŁ, APOM, I.70, s. 26.

42 *Item de salariis camerariorum terrestrium unam atque communem terris omnibus constituri consuetudinem decrevimus et statuimus, ut in omnibus terris Regni nostri succamerarii terrarum una cum camerariis ipsorum non plus quam trium marcarum arram seu notam pro graniciebus limitatis accipiant ubique*, VC t. I, vol. 1, s. 97.

43 *Puncta...*, s. 214.

44 *Et nihilominus teneatur idem violator officium succamerarii ad locum granicierum violatorum sumptibus suis educere, et eosdem limites a se disiectos restaurare et de novo erigere*, VC t. I, vol. 1, s. 399.

Bibliografia

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Acta succamerarialia Siradiensia nec non Piotrcoviensia, Schadcoviensia et Radomscensia, sygn. 7.
- Archiwum Państwowe w Łodzi, Archiwum Potockich i Ostrowskich z Maluszyna, sygn. I.70.
- Balzer O., *Przewód sądowy polski w zarysie (wykład uniwersytecki)*, wyd. Wojciech Hejnosz, Lwów 1935.
- Bukowska K., *Tomasz Drezner, polski romanista XVII wieku, i jego znaczenie dla nauki prawa w Polsce*, Warszawa 1960.
- Decreta in iudiciis regalibus tempore Sigismundi I. regis Poloniae a. 1507–1531 Cracoviae celebratis lata ex actis originalibus in archivo regni Galiciae Cracoviensi asservatis*, wyd. M. Bobrzyński, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. VI, Kraków 1880.
- Goźdz-Roszkowski K., *Źródła rękopiśmienne do historii ziemskiego prawa sądowego Polski przedrozbiorowej w Archiwum Ostrowskich i Potockich z Maluszyna*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica” 1993, t. 56, s. 149–160. <https://doi.org/10.18778/0208-6069.56.08>
- Górski K., *Jurysdykcja karna sądu i urzędu grodzkiego krakowskiego w latach 1585–1620*, Kraków 2021.
- Kolankowski Z., *Zapomniany prawnik XVI wieku. Jan Łączyński i jego „Kompendium Sądów Króla Jęgości”*: studium z dziejów polskiej literatury prawniczej, Toruń 1960.
- Kunderewicz C., *Dzieła Stanisława Łochowskiego i Marcina Paciorkowskiego o polskim procesie granicznym*, Warszawa 1956.
- Kutrzeba S., *Dawne polskie prawo sądowe w zarysie. I. Prawo karne. II. Postępek sądowy*, wyd. 2, Lwów–Warszawa–Kraków 1927.
- Kutrzeba S., *Układ systematyczny prawa polskiego z r. 1554, wydał Bolesław Ulanowski*, „Archiwum Komisji Prawniczej”, t. 6, Kraków 1897–1926.
- Łaguna S., *O prawie granicznym polskim*, [w:] *Pisma Stosława Łaguny*, wyd. J. Bieliński, Warszawa 1915, s. 53–128.
- Łochowski S., *Processus iudiciarius granicialis Regni Poloniae*, Kraków 1641.
- Malinowska I., *Mikołaj Żalaszowski. Polski prawnik XVII stulecia na tle ówczesnej nauki prawa*, Kraków 1960.
- Moniuszko A., *Mazowieckie sądy ziemskie (1588–1648). Organizacja – funkcjonowanie – postępowanie*, Warszawa 2013.
- Pauli L., *Jan Nixdorff 1625–1697. Pisarz prawa procesowego*, Warszawa 1957.
- Puncta in iudiciis terrestribus et castrensibus observanda a. 1544 conscripta*, Starodawne Prawa Polskiego Pomniki, t. VII, z. 2, wyd. M. Bobrzyński, Kraków 1882.
- Rafacz J., *Dawny proces polski*, Warszawa 1925.
- Rafacz J., *Postępowanie egzekucyjne w województwie ruskiem w XV wieku*, [w:] *Pamiętnik Czwartego Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, sekcja IV, Poznań 1925.
- Stankowa M., *Ocalałe fragmenty akt Trybunału Koronnego Lubelskiego w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie*, „Archeion” 1964, t. 40.
- Szwagrzyk J.A., *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Wrocław 1990.
- Volumina Constitutionum*, t. I [1493–1549], vol. 1 [1493–1526], wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996.
- Volumina Constitutionum*, t. II [1550–1609], vol. 2 [1587–1609], wyd. S. Grodziski, Warszawa 2008.
- Volumina Constitutionum*, t. III [1611–1640], vol. 1 [1611–1626], wyd. S. Grodziski, A. Karabowicz, M. Kwiecień, Warszawa 2010.
- Zawadzki T., *Processus iudiciarius Regni Poloniae*, Kraków 1612.
- Zdrójkowski Z., *Proces ziemski*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom II. Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, wyd. 2, Warszawa 1966, s. 380–411.
- Zdrójkowski Z., *Teodor Ostrowski, 1750–1802: pisarz dawnego polskiego prawa sądowego (proces, prawa prywatne i karne): jego projekty reformy prawa karnego w Polsce oraz ich związek z europejskim ruchem humanitarnym*, Warszawa 1956.